

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

УДК 37.015.31

А.А. Якименко,
*Хмельницький інститут
соціальних технологій
ВМУРоЛ «Україна»*

Проблема формування правової свідомості громадян України, майбутніх фахівців з вищою освітою сьогодні, як ніколи раніше, актуальна. Це зумовлено складними процесами, трансформаціями, які відбуваються в економічному, освітньому, культурному середовищах держави та пов'язано із суттєвими проблемами виховання особистості.

Вивчення педагогічних здібностей у вітчизняній психології має давні традиції. Недостатньо вивчене питання детермінації спеціальних здібностей викладача вищого навчального закладу (далі – ВНЗ) різними індивідуальними властивостями. Особливу актуальність дана тема здобуває у зв'язку з тим, зміни у системі вищої освіти, пов'язані із соціально-економічними умовами сучасного українського суспільства та поступовою інтеграцією України до європейського та світового співтовариства, висувають якісно нові вимоги до особистості викладача ВНЗ. Сьогодні вища школа потребує педагога, здатного на високому професійному рівні самостійно, творчо і відповідально працювати, креативно мислити, професійно діяти у проблемних ситуаціях. Ефективність педагогічної діяльності викладача ВНЗ вирішально-визначальним чином залежить від рівня розвитку його професійних здібностей.

На сьогодні пріоритетними стають дослідження формування правової свідомості, адже права свідомість особистості є, на нашу думку, найвищий рівень психічного відображення нею Законів України, правових норм, правил, вироблених суспільством, їх прийняття та дотримання нею у повсякденному житті. являється актуальною психологічною науково-практичною проблемою.

На сьогодні проведено дослідження учених (В. С. Медведєв, О. В. Кришевич, І. В. Бандурка, С. О. Філіпов та ін.), що були присвячені підготовці фахівців професій правоохоронного напрямку [6], проте поза увагою залишилися проблеми формування правосвідомості у майбутніх фахівців з вищою освітою інших сфер діяльності. Саме тому метою нашого

дослідження був порівняльний психологічний аналіз компонентів правосвідомості фахівців правничого напрямку та всіх інших напрямків підготовки.

Як засвідчив проведений нами аналіз рівня сформованості правової свідомості студентської молоді, він виявився на сьогодні дуже низьким. Причиною цього є вплив системи як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників, вивчення та врахування яких є невідкладним суспільно-значущим завданням. Тісний взаємозв'язок існує між правовою свідомістю та самосвідомістю особистості. Чим вищий рівень правової самосвідомості особистості, тим вищий рівень її правової культури, свідомого ставлення до соціуму. Саме тому при вивченні рівня правової свідомості студентів ряду ВНЗ м. Хмельницького нами досліджувався й рівень їх правової самосвідомості.

Метою дослідження є використання комплексного підходу для вивчення формування правової свідомості студентів юридичних та неюридичних спеціальностей вищих навчальних закладів.

В основу правової самосвідомості, як і самосвідомості взагалі, можна покласти “Я-концепцію” особистості (К. Роджерс, В. Столін, М. Томчук, А. Фурман та ін.). Ми представляємо її у вигляді сукупності таких компонентів індивіда як когнітивного, оціночного, поведінкового.

Когнітивний компонент правової самосвідомості особистості представляє собою систему знань, уявлень індивіда про свої права, обов'язки, про рівень власних знань Законів України, правових норм, про свій статус, роль у суспільстві та ін. Це також система психологічних характеристик щодо себе, яка отримана на основі об'єктивного самосприйняття, що базується на суб'єктивних показниках тощо. Цей самоопис особистості стосується якостей, властивостей, які можуть виражатись на словах: “я правослухняний”, “я поважаю закони України” тощо [2; 6].

Оціночний компонент правової самосвідомості – це не лише опис рис своєї особистості, але й вся сукупність їх оціночних

характеристик щодо правової діяльності та поведінки і пов'язаних з ними переживань. В оціночному компоненті у певній мірі відображається когнітивна складова, проте вона отримує не стільки функцію знань, уявлень про себе як носія права, скільки емоційну оцінку, тобто самооцінку. У самооцінці проявляється емоційне судження індивіда про свою власну цінність як громадянина, правозахисника, законослухняну особистість, що обіймає певну посаду і виконує певну соціальну роль. Ця самооцінка здійснюється через оцінку себе іншими людьми, колегами, студентами, через призму своєї ідентичності з іншими. Суттєве значення у формуванні правової самооцінки відіграє співвідношення "Я-реального" та "Я-ідеального" в особистості, ступінь їх співпадання. Від цього залежить адекватність своєї самооцінки, поведінки, рівень домагань, плани на майбутнє тощо. Самооцінка є також результатом інтеріоризації соціальних, правових, нормативних вимог та реакцій на них конкретної людини, впливу системи психологічних установок на себе. Цей компонент є завжди суб'єктивний і представляє динамічне системне утворення, яке зазнає певних змін при зміні умов, впливу зовнішнього середовища. Саме тому в умовах складних трансформацій у законодавчій, економічній та інших сферах України, які відбуваються сьогодні, здійснюються деформації у формування правової свідомості та самосвідомості її громадян.

Поведінковий компонент правової самосвідомості особистості характеризується системою вчинків, поведінкових актів у різних ситуаціях її життєдіяльності. Він є показником рівня сформованості світогляду, вищих почуттів (патріотизму, обов'язку, відповідальності, інших), переконань. Саме цей показник самосвідомості проявляється не через вербальні маніпуляції, а через дії, акти практичної діяльності. Поведінковий компонент самосвідомості особистості дає можливість реально оцінити співвідношення мотивів і поведінки, дієвості мотивації правової поведінки [4].

В умовах трансформації Українського суспільства, розвитку ринкової економіки вкрай необхідним є формування високої правової культури, правової компетентності, професіоналізму фахівців з вищою освітою у ВНЗ.

Принциповим, на нашу думку, є підхід до розуміння сутності процесу формування правової свідомості особистості молодої людини, У цьому контексті важливо розмежовувати розвиток правової свідомості майбутніх фахівців юристів, тобто професіоналів правознавців, і правової культури всіх інших фахівців з вищою освітою. Безумовно рівень їх правової свідомості має суттєво відрізнятись.

Компонентами особистості, які характеризують рівень її правосвідомості можна визначити наступні.

1. Центральним, системоутворюючим є правова спрямованість особистості. Вона характеризується системою домінуючих потреб і мотивів щодо правової, правозахисної діяльності.

До складу спрямованості можна також включити також відносини, ціннісні орієнтації й установки.

Теоретичний аналіз дозволив нам виділити наступні компоненти правової спрямованості: мотиви (наміри, інтереси, схильності, ідеали правопослушної людини, переконання щодо важливості дотримання права), ціннісні орієнтації (зміст поведінки, критерії кар'єрного росту та ін.), професійну позицію (ставлення до професії, правові установки, очікування і готовність до дотримання вимог права тощо). На різних стадіях навчально-виховного процесу у ВНЗ відбувається становлення цих компонентів і вони мають різний психологічний зміст, обумовлений характером провідної діяльності і рівнем професійного становлення особистості.

2. Другою підструктурою особистості як суб'єкта діяльності є професійна компетентність.

У словниках компетентність визначають як поінформованість, ерудованість. Під професійною компетентністю розуміють сукупність професійних знань, умінь, а також способи виконання професійної діяльності. Загалом основними компонентами правової компетентності є:

соціально-правова компетентність – знання й уміння в сфері взаємодії із суспільними інститутами і людьми, а також володіння прийомами професійного спілкування і правової поведінки (вона потрібна всім фахівцям з вищою освітою);

спеціальна компетентність – підготовленість до самостійного виконання конкретних видів правової діяльності, уміння вирішувати типові професійні задачі та оцінювати результати своєї праці, здатність самостійно здобувати нові знання та уміння за фахом (вона необхідна фахівцям-правничого профілю).

Компетентність часто ототожнюється з професіоналізмом. Але професіоналізм як вищий рівень виконання діяльності забезпечується, окрім компетентності, також професійною спрямованістю і наявністю професійно важливих якостей [3].

3. Найважливішими показниками правової свідомості особистості її психологічного розвитку є наявність необхідних для цього якостей. Їхній розвиток та інтеграція відбувається у процесі професійного становлення у ВНЗ. Це складний і динамічний процес утворення і закріплення нових

функціональних і операційних компонентів на основі вже наявних психологічних властивостей індивіда. У процесі освоєння і виконання доцільних у правовому відношенні актів, дій у студента при допомозі викладачів формуються психологічні якості, які характеризують його правосвідомість, вони поступово професіоналізуються і утворюють самостійну підструктуру особистості.

Професійно важливі якості – це психологічні якості особистості, що визначають ефективність (продуктивність, якість, результативність тощо) діяльності. Вони є багатофункціональними і разом з тим кожна професія має свій ансамбль цих якостей.

У загальному випадку для професіоналів юридичного напрямку можна виділити наступні необхідні професійно важливі якості", спостережливість, образну, рухову та інші види пам'яті, креативне мислення, просторову уяву, уважність, емоційну стійкість, рішучість, витривалість, пластичність, наполегливість, дисциплінованість, самоконтроль та ін.

4. Для них же четвертою підструктурою особистості можна, на нашу думку, виокремити професійно значущі психофізіологічні якості, властивості. Розвиток цих властивостей відбувається вже в ході освоєння професійної правничої діяльності. У процесі професіоналізації одні психофізіологічні властивості визначають розвиток професійно важливих якостей особистості, інші здобувають самостійне значення для індивіда. До цієї підструктури відносяться такі якості, як зорово-рухова координація, нейротизм, реактивність, енергетизм, пластичність та інші [1].

У процесі професіоналізації особистості утворюються комплекси якостей. Компонентний їх склад постійно змінюється, однак для кожної юридичної професії існують окремі стійкі комплекси професійних характеристик.

На наш погляд, як професійно важливі якості фахівця, що виконує правоохоронні функції, повинні виділятися такі, що безпосередньо пов'язані з правоохоронною діяльністю, тісно корелюють з її характером і особливостями, визначають її ефективність. З цією метою важливо к визначити, діагностувати та корегувати у процесі професійної підготовки у ВНЗ. Так, наприклад, для ефективного виконання службових обов'язків оперативними працівниками міліції необхідні такі якості як здатність приймати рішення в стислий термін; діяти нешаблонно, швидко приймати рішення в обставовці, що змінюється; уміння вступати в контакт із людьми; здатність виділяти в інформації суттєве, головне; наполегливість; самовладання та витримка; сміливість і рішучість; принциповість; високий рівень відповідальності; організаторські здібності; здатність зберігати активність і працездатність в умовах дефіциту часу; здатність правильно оцінювати людей, виявляти їх сильні та слабкі

сторони; брати на себе відповідальність за прийняті рішення; розподіляти увагу між декількома видами дій у процесі діяльності.

Важливою для працівника правоохоронних органів є комунікативна діяльність, яка характеризує його здатність до продуктивної взаємодії з людьми в різних ситуаціях професійної діяльності: рефлексивність, гнучкість, емпатійність, товариськість, здатність до співробітництва та ін.

Важливими є й морально-вольові, емоційно-вольові якості правоохоронців: цілеспрямованість, ініціативність і самостійність, наполегливість і завзятість, витримка і самовладання, рішучість і сміливість.

Це положення лежить в основі розуміння нами сутності професійної придатності та професійної майстерності, дозволяє ставити і розглядати проблему впливу емоційних, вольових, інтелектуальних властивостей на результати правоохоронної діяльності.

У професійній діяльності співробітника правоохоронних органів важливе місце посідають розумові, інтелектуальні процеси. По суті, майже вся його робота складається з добування і переробки специфічної інформації.

Робота співробітника правоохоронних органів є особливим видом розумової діяльності, що має практичну спрямованість на вирішення конкретних специфічних завдань [6].

У процесі розшукової діяльності офіцер одержує відомості про фактичні дані, інформацію про подію, що розслідується, не лише через сприймання, а шляхом суджень, висновків, узагальнення, побудови певних алгоритмів, стратегії, які є мислительними операціями та діями. У професійній діяльності правоохоронця-оперативника важливе місце займає окрім мислення такий інтелектуальний процес як уява. Майже вся його робота складається з добування і переробки специфічної інформації, в доповненні її образами уяви.

Малодослідженою на сьогодні є проблема формування правової свідомості у фахівців з вищою освітою не юридичного напрямку.

Під поняттям права компетентність, як складової професійної компетентності, розуміється глибина і характер поінформованості працівника щодо правових засад професійної діяльності, а також його здатність до ефективного реалізації права в своїй практичній діяльності. У вузькому змісті права компетентність включає знання, уміння, навички, а також способи їхньої реалізації в професійній діяльності, спілкуванні і саморозвитку особистості [3].

Серед таких компонентів правосвідомості спеціаліста можна виділити, на нашу думку, наступні:

1) ступінь загальної правової обізнаності (яка поділяється на три форми: знає, знає і вміє, знає, вміє і може);

2) ступінь розвитку правової спрямованості особистості,

3) ступінь морально-правового ставлення особистості до виконуваних професійних функцій, до дотримання законів України у повсякденному житті.

Отже, використання комплексного підходу до дослідження рівня сформованості правової свідомості та самосвідомості студентської молоді дозволив виявити суттєві відмінності між різними їх групами. Так, наприклад встановлено, що значно вищий рівень правової свідомості характерний для студентів, які є зразком у навчанні та поведінці. Низький рівень правосвідомості проявляють молоді люди, що схильні до порушень поведінки, мають проблеми у міжособистісному спілкуванні з ровесниками, вони, переважно, є слабо встигаючими у навчанні. Вище зазначене вказує на необхідність розробки психологічно обґрунтованої програми формування правової свідомості студентської молоді у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу.

Суттєві відмінності між різними групами студентів у рівні правової свідомості потребують проведення експериментального дослідження для виявлення причин та формування методів підвищення рівня правової

освіти та свідомості студентської молоді. Дослідження когнітивного, оціночного і поведінкового компонентів правосвідомості у студентів ВНЗ є актуальним і має стати предметом подальших наукових пошуків.

Список використаної літератури

1. Бондарчук, Е. И., Бондарчук, Л. И. Основы психологии и педагогики. – 2-е изд., - К.: МАУП, 2001. – 168 с.
2. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська та ін. 2-ге вид. – К.: Каравела, 2008. – 400 с.
3. Кутішенко, В. П. Вікова та педагогічна психологія. Навчальний посібник рекомендовано МОН України. - К.: Центр учбової літератури, 2005. – 128 с.
4. Кутішенко, В. П. Вікова та педагогічна психологія.: Навчальний посібник. - К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 128 с.
5. Максименко, С. Д. Теорія і практика психолога – педагогічного дослідження. – К.: НДПУ, 1990. – 239 с.
6. Філіппов, С. О. Професіоналізм як умова ефективної правозастосовної діяльності співробітників органів прикордонної охорони // Збірник наукових праць ГП АПН України "Проблеми загальної та педагогічної психології", Т. IV, Ч. 4. - К., 2002. – С. 262-265.